

Лекція 1.

Тема: Вступ. Сутність паркознавства

Вивчення природи штучних рекреаційних рослинних угруповань є одним із сучасних напрямів біологічної науки і відбувається з урахуванням досягнень дендрології, культурфітоценології, екології, ботанічної географії, лісознавства, ландшафтної архітектури, фітомеліорації. Цей напрям передбачає вивчення парків і садів як природної єдності між штучними рослинними об'єктами та зовнішнім середовищем, а також всередині цих об'єктів. Таким чином, паркознавство – природно-історична основа паркобудівництва, його складова частина, яку можна розглядати і як окрему дисципліну серед наук, пов'язаних з вивченням багатьох об'єктів зеленого будівництва. Одними із найважливіших серед них є старовинні парки, які мають історичне, рекреаційне та природоохоронне значення.

Предметом паркознавства як науки, насамперед, є парк і сад. Поняття «сад» і «парк» вже давно практикуються в одному смислового полі («садово-паркове будівництво», «садово-паркове мистецтво»), яке використовується в навчальній, науковій та популярній літературі. Водночас терміни «сад» і «парк» не тотожні між собою, як в історичному, етимологічному, так і смислового відношенні. Слов'янське слово «сад» пов'язане з поняттям «садити». Слово «парк» має латинське походження (від слова «*parcus*») і прийшло до нас з англійської мови (Лесная енциклопедия, 1986 р.) у розумінні деякої території з певним режимом використання або інша відокремлена ділянка ландшафту. Сад – це, передусім, ділянка з культивованими рослинами. Його ландшафтна розбудова має рукотворний характер. Сучасне об'ємне трактування терміну «парк» дозволяє в цілому вести мову про різні типи парків, насамперед, у зв'язку з їх функціями: парк відпочинку, декоративний парк, лісопарк, зоопарк, гідропарк, виставковий або меморіальний парки, етнографічний, спортивний, ландшафтний парки. Аналізуючи поняття «сад» і «парк», можна простежити протягом тисячолітньої історії садово-паркового будівництва, яка глибока й суттєва різниця і за змістом, і за формою існує між ними.

ПАРКОЗНАВСТВО

Кожен сад, парк – це синтез природи, архітектури та культури. Цілком зрозуміло, що робота зі створення парків або їх реконструкції, насамперед, вимагає відповідних знань як з історії, ландшафтної архітектури, так і біології та екології деревних рослин, фітоценотичних, лісівничих особливостей різних паркових культурфітоценозів. Наукою, яка об'єднує усі ці знання в єдине ціле, може бути паркознавство, котре слугувало б теоретичною основою паркобудівництва в такому ж плані, як лісознавство є основою лісівництва.

Перші великі парки в Україні почали з'являтися вже у XVII ст., але найбільшого розвитку вони досягли в XIX – на початку XX ст. О. Л. Липа (1960 р.) зазначає, що у цей період видатних парків налічувалося близько 250. На жаль, більшість з них нині перебуває на різних стадіях деградації. Проблема відновлення цих парків має історичний, ландшафтний, лісівничий та особливо біологічний аспекти. Останній полягає у тому, що усі роботи з відновлення рослинності мають спиратися на знання біології, екології рослин окремих видів і знання біології рослинних угруповань.

Одним із найважливіших питань паркознавства є, безумовно, формування дендрологічного складу насаджень. Це стосується і старовинних, і сучасних парків. Питання полягає у правильному співвідношенні між аборигенними та інтродукованими видами, відповідності рослин, які використовуються, лісорослинним умовам, а інтродуцентів – ще й клімату регіону розташування парку.

Дуже важливим завданням є збереження пам'ятних насаджень і навіть окремих екземплярів, які мають цінність, оскільки досягли значного віку або становлять інтерес як джерело насіння чи живців (тобто об'єкти генофонду).

Сучасний асортимент декоративних рослин, з якими працює паркобудівник, дуже великий і різноманітний. Звичайні ботанічні характеристики і систематичні класифікації рослин не можуть повністю задовольнити ландшафтного архітектора. Класифікація рослин за окремими декоративними ознаками часто може затьмарити загальний вигляд рослин. З огляду на це Л. І. Рубцов (1977 р.) запропонував поняття «фізіономічні типи дерев та кущів».

ПАРКОЗНАВСТВО

У межах науково-освітньої дисципліни «Паркознавство» вивченню цих типів приділяється значна увага.

Питання довговічності деревних рослин у парках, скверах, вуличних та інших насадженнях у міському середовищі важливе для паркознавства з екологічного, естетичного та економічного поглядів. В умовах культури у деревних рослин у порівнянні з природними місцезростаннями скорочується тривалість життя в паркових умовах, як мінімум, у 1,5–2 рази, а в умовах вуличних насаджень – удвічі-тричі. Зважаючи на це необхідна розробка агротехнічних й інших заходів для продовження життя дерев і кущів, а також визначення граничного віку їх існування, після чого необхідно або виконувати певні роботи (наприклад, знижувати висоту або робити омолоджувальну обрізку), або видаляти ці дерева, оскільки вони стають аварійно небезпечними.

Важливий вплив на стан насаджень парку при проведенні робіт з реконструкції часом набуває алелопатичний фактор. Він може проявитися при спробах відновити різноманітні насадження – діброви на місці дібров, куртин рослин певних видів (наприклад, куртин бузків) на місці куртин цього ж виду, які загинули за віком, при відновленні плодкових садів – на місці плодкових садів тощо. Алелопатична ґрунтовтома може призвести до зниження декоративності та навіть загибелі посадок, які заново створюються. Способи подолання ґрунто-втоми у паркових насадженнях розглядаються у загальному паркознавстві.

Окремі лісові та гірські ландшафти України можуть правити за взірць при побудові садово-паркових ландшафтів. Вигляд лісового ландшафту переважно визначається типом лісу та віком деревостану. Прийомом поліпшення лісових ландшафтів для підвищення естетичної та санітарно-гігієнічної їх цінності є рубки формування ландшафтів.

Одними з найскладніших паркових комплексів, безумовно, є ботанічні сади, які використовувались і використовуються для науково-освітньої роботи, а великі за площею – ще й з рекреаційною метою. Територіально основою нових ботанічних садів і парків можуть бути міські сади, парки, дендрарії. Експозиції рослин ботанічних садів дуже різні. За нашими підрахунками (Кузнецов, Клименко, Миронова та ін., 1994 р.), до таких можуть належати 9 типів і 40 підтипів. Особливості створення експозицій

ПАРКОЗНАВСТВО

ботанічних садів розглядаються в окремому розділі. При цьому повинно бути відображено використання їх досвіду при створенні експозицій (розаріїв, сирингаріїв, садів магнолій тощо) при закладенні різноманітних насаджень (від озеленення приватних садиб до реконструкції насаджень міських парків).

На сьогодні накопичено великий експериментальний досвід створення угруповань рослин як з аборигенних, так і з екзотичних видів. Настав час узагальнити досвід будівництва садів і парків з позицій нового напрямку – паркової культурфітоценології. Фітоценотичний підхід дає змогу розглядати паркові ландшафти як сформовані фітоценотичні угруповання, що підпорядковані законам природного розвитку, і водночас є тією чи іншою мірою рукотворними ландшафтами. Як і природні насадження, паркові культурфітоценози також належать до справжніх фітоценозів і, таким чином, для них характерні складна внутрішня організація структури й функції, певні фітоклімат і середовище, динамічність, багатовимірність і здатність до саморегуляції. За тривалістю існування паркові угруповання відносяться до групи постійних фітоценозів (тривалість їх життя десятки й сотні років). Головною відмінною паркового угруповання від природного рослинного є антропогенне походження. Ще однією важливою особливістю паркових фітоценозів є те, що вони створюють художній образ.

Садово-парковий ландшафт є різновидом культурного ландшафту, його розглядають як частину географічного ландшафту. Л. І. Рубцов (1977 р.) вважав головною відмінною садово-паркового ландшафту від географічного те, що садово-парковий ландшафт є витвором мистецтва і тому його створення й розвиток повинні бути підпорядковані таким саме закономірностям, які лежать в основі художньої творчості. Л. І. Рубцов першим ввів поняття паркового культурфітоценозу або паркового фітоценозу. У своїй теорії Л. І. Рубцов приділив увагу і питанням формування садово-паркового ландшафту, розробці принципів створення садово-паркових композицій.

З робіт, присвячених парковим культурфітоценозам, треба відзначити праці О. О. Ніценка (1969 р.), Т. Г. Лариної та А. А. Анненкова (1980 р.), В. П. Кучерявого (2000 р.).

Аналізуючи різні підходи до класифікації паркових культурфітоценозів, можна зазначити, що всі вони мають свої

ПАРКОЗНАВСТВО

переваги і обмеження, тобто визначені межі використання. Неможливо, мабуть, створити ідеальну класифікацію паркових культурфітоценозів, оскільки вона повинна включати дуже багато параметрів. Отже за основу найдоцільніше прийняти біогеоценотичний підхід Л. І. Рубцова (1956 р., 1977 р).

Особливої уваги потребує ґрунтовий моніторинг. У старовинних парках спостерігалися випадки різкого погіршення стану насаджень та відмирання інтродуцентів, особливо хвойних, зумовлені антропогенними факторами: ущільненням ґрунту, підтопленням, пов'язаним зі спорудженням водосховищ, забрудненням будівельним сміттям чи протиобмерзаючими речовинами, пошкодженням коренів під час прокладання чи ремонту комунікацій. Одним з основних принципів ґрунтового моніторингу повинен бути комплексний контроль параметрів, які визначають родючість ґрунтів, та показників, що характеризують негативні зміни у фізичних і фізико-хімічних властивостях ґрунтів, а також спостереження за реакцією дерев, кущів, трав'яних рослин на зміну властивостей ґрунтів.

Моніторингова система спостережень дозволяє накопичувати вичерпну інформацію про стан зелених насаджень міста і оточуючого середовища.

Важливою складовою паркознавства є ландшафтна оцінка біологічних угруповань, як природних, так і паркових. Саме вона охоплює такі питання, як використання фізіономічних груп і типів деревних рослин, вивчення природних ландшафтів як вихідного матеріалу для паркобудівництва, особливості створення деяких типів садово-паркових об'єктів, ландшафтне формування експозицій ботанічних садів і дендропарків.

Напрями досліджень у паркознавстві, які вже мають певні напрацювання, стали основою для викладання дисципліни «Паркознавство» у закладах вищої освіти, які готують фахівців із зеленого будівництва та ландшафтної архітектури. Викладання дисципліни має на меті дати студентам фундаментальні знання щодо історичних, біологічних, екологічних, лісівничих, ландшафтних передумов й принципів створення та функціонування паркових об'єктів.